

३.५ मेवा

अँडीरका जस्ता पात हुने, काला बियाँ भएको ठूलो र लाम्चो फल फल्ने एक बोटलाई मेवा भनिन्छ। फारसीमा मेवा भनिन्छ भने हिन्दीमा पपिता भन्दछन्। यसको वैज्ञानिक नाम क्यारिका पपाया (Caricapapaya) हो। यो वनस्पति क्यरिकेसी (Caricaceae) परिवार समूहमा पर्छ। मेवा उष्ण र उपोष्ण जलवायुमा हुने बहुवर्षीय वनस्पति हो। समुद्री सतहदेखि करिब ३००० फिटको उचाइसम्मको हावापानीमा यसको खेती सफलतासाथ गर्न सकिन्छ। राम्रो निकास भएको मलिलो माटोमा यसको खेती राम्रो हुन्छ। पानीको निकास नभएमा मेवा मर्न सक्छ।

क्यारिकापपायाबाहेक अन्य दुई उप जाति क्यारिका क्यान्डामर्सेन्सिस र क्यारिका मोन्वाइका पनि संसारका अन्य क्षेत्रहरूमा लगाइन्छन्। क्यारिका क्यान्डामर्सेन्सीस प्रकारको मेवा उच्च पहाडमा लगाइन्छ। यसले तुषारो पनि सहन सक्छ। दोस्रो उपजाति क्यारिका मोन्वाइका अल्पायु हुन्छ। रोपिएको केही महिनामै फल दिन सक्छ।

काँचो मेवाको फल तरकारी र अचार बनाइन्छ। पाकेको मेवा स्वादिष्ट र पोषणयुक्त हुन्छ। पाकेको मेवामा भिटामिन ए, सी र खनिज तत्वहरू हुन्छन्। मेवाको सेतो चोपबाट पापेन (Papain) निकालिन्छ। यसमा अनेकौं इन्जाइमहरू हुन्छन्। त्यसैले यसको औषधिमान बढी छ। पेटको अल्सर, दम र क्यान्सरमा पनि पापेनको उपयोगिता भएको पाइन्छ। मेवाको सेवनले कलेजो र फियोको खराबी हटाउँछ। कब्जियत र कमलपित्त रोगमा मेवाको सेवन उपयोगी हुन्छ।

पहाडतिर खेती गढेको मेवा क्यारिका क्यान्डामार्सेन्सिस जातिका हुन्। क्यारिका पपायाको बोट होचो, सर्लक्क परेको र हाँगा नभएको हुन्छ। क्यारिका क्यान्डामार्सेन्सिसको बोट अग्लो र हाँगाहरू भएका हुन्छ। यसमा जाडो र गर्मी दुवै सहन सक्ने क्षमता हुन्छ। त्यसैले यसलाई १५०० मिटरसम्मको उचाइमा पनि खेती गर्न सकिन्छ। सानो खालको मेवाको बोट मात्र देखेका गुरुले मेवाको हाँगा हुँदैन भनेर पढाएका थिए। यो पंक्तिारले तत्काल प्रतिवाद गरेको थियो। नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठानको नेपाली बृहत् शब्दकोशले पनि हाँगा नहुने बोट भनेर परिभाषित गरेको छ।

मेवाका धेरै जातहरू खेती गरिंदै आएका छन्। तीमध्ये केही प्रमुख जातहरूको वर्णन यहाँ दिएको छ।

(क) बासिङ्गटन - यो जातका फलहरू लाम्चिलो आकारका हुन्छन्। फलको गोलाइ ४० से.मि. र लम्बाइ २० से.मि.को हुन्छ। सरदर तौल एक किलो हुन्छ। फलको स्वाद गुलियो हुन्छ।

(ख) हनिड्यू— यो जात नेपालमा राम्रो मानिन्छ। उत्तर भारतमा पनि यो जात राम्रो मानिन्छ। बोटमा घना फल लाग्ने गर्छ। फलभिन्न बिउको मात्रा कम हुन्छ। यसको पाकेको फल गुलियो हुन्छ।

(ग) कुर्ग हनिड्यू— यो जात हनिड्यूबाट विकसित गरिएको हो। फलहरू उभयलिङ्गी हुन्छन्। पोयी फूलको मात्रा बढी हुन्छ। बोट होचो हुन्छ। धेरै फल फल्छ। फलको गुदी बाक्लो र स्वादिष्ट हुन्छ।

(घ) को-१— यो जात राँची भन्ने जातबाट छानिएर निकालिएको हो। बोट होचो हुन्छ। फल अण्डाकार हुन्छ। गुदीको रङ सुन्तला रङको र स्वादिष्ट हुन्छ। पपेनका लागि यो जात उत्तम छ।

(ङ) पुसा डेलिसियस— यो जातबाट उभयलिङ्गी बिरुवाहरू तयार गरिन्छ। फलको आकार मझौला हुन्छ।

(च) पुसा मजेस्टी— यसको फल बाटुला र मझौला हुन्छ। फलका गुदी कडा किसिमको हुन्छ। ढुवानीका लागि सजिलो हुन्छ।

(छ) पुसा जायन्ट— यसको फल ठूलो र आकर्षक हुन्छ तरकारी खान र डिम्बाबन्दी गर्न राम्रो हुन्छ। बोट बलियो, सानो, कडा र हावाहुरी सहन सक्ने किसिमको हुन्छ।

(ज) पुसा ड्वार्फ— यो भन् सानो बोट हुने जात हो। जमिनको नजिकै फल्न थाल्छ र एक-दुई किलोको फल हुन्छ। बोट होचो भएकोले नजिक लगाएर थोरै जमिनबाट धेरै उत्पादन लिन सकिन्छ।

मेवा उष्ण प्रदेशीय फल हो। यसलाई गरम र बढी आर्द्रता भएको हावापनी चाहिन्छ। वार्षिक करिब १०० मिलि मिटर पानी पर्ने ठाउँमा यसको खेती राम्रो हुन्छ। उन्नत जातका होचा खाले जातहरू बढी तापक्रम र सूर्यको चम्किलो प्रकाश मन पराउने खालका हुन्छन्। चिसो सहन सक्दैनन्। ठूलठूला बोट हुने, हाँगो धेरै हुने स्थानीय जातहरूले केही चिसो सहन सक्छन्।

मेवा खेती गर्न मलिलो गहिरो माटोको आवश्यकता पर्दछ। पानी नजम्ने खुकुलो मलिलो दोमट माटोमा मेवाको खेती राम्रो हुन्छ।

मेवा बिउबाट प्रजनन गरिन्छ। परसेचन क्रियाबाट बिउ उत्पादन हुन्छ। त्यसैले बिउबाट तयार भएको बिरुवाहरू नजिकै लगाउँदा आपसमा परसेचन हुन्छ र बिउमा शुद्धता हराउँछ। तसर्थ मेवाको व्यावसायिक खेतीका लागि बिउ किन्दा परसेचन नियन्त्रण गरेर उत्पादन गरिएका मातृ गुणयुक्त बिउ किन्नुपर्छ।

साधारणतया मेवाको बिउलाई उम्रन ३-४ हप्ता लाग्छ। बिउलाई रोप्नुभन्दा पहिले पानीले सफा गरेर एक-दुई दिन पानीमा भिजाएर रोपेकामा अलि छिटो उम्रिन्छ। बेर्ना उत्पादन गर्न बिउलाई ब्याडमा रोप्नुपर्छ। काउलीको ब्याडजस्तै गरेर दुई हात चौडा, चार अँगुल अग्लो उठेको ब्याड बनाउनुपर्छ। ब्याडको लम्बाइ आफूलाई जति चाहिने हो त्यति राख्ने। ब्याड तयार भएपछि १५ से.मि. को फरकमा चुच्चे कुटोले कोर्न र स-सना लामालामा कुलेसाहरू बनाउने। २.५ से.मि. फरकमा त्यी कुलेसोमा लहरै बिउ खसाउने। माथिबाट फुरफुराउँदो माटो र मलले ढाक्ने र हातले च्यापेर टम्म (कम्प्याक्ट) बनाउने। परालले ब्याडलाई ढाक्ने र हजारीले पानी दिने। दिनदिनै पानी दिएपछि २०-२५ दिनमा बिरुवा उम्रिन्छ। दुई महिनामा बिरुवा सानु लायकको हुन्छ। बिरुवा उखेल्ने बेलामा ब्याडमा पानी दिएर माटो नरम बनाएर जरामा असर नपर्ने गरी निकाल्नुपर्छ।

बिरुवा निकाल्नु भन्दा पहिले बिरुवा सार्ने ठाउँ याने मेवा बैगैँचा तयार गर्नुपर्‍यो। बैगैँचाको चारैतिर पक्का बार बन्देज गर्ने। खाल्डो खन्नाका लागि चिनो लगाउने। ठूलो जात लगाउने भए अढाइ मिटर (२.५) सम्मको दूरीमा लगाउने। सानो खाले जातको खेती गर्ने भए १.८, मिटर टढाटढा खाल्डो खन्ने एक खाडल खन्दा ५० से.मि. लम्बाइ, ५० से.मि. चौडाइ र ५० से.मि. गहिराइको खाडल खन्ने। खाडलबाट निकालेको माटोमा बराबर मात्रामा राम्रो पाकेको गोबर मल मिलाउने। १५-२० दिन खाडल त्यसै छोडेर बल्ल पुर्ने। खाडल पुर्दा जमिनभन्दा अलि माथिसम्म

माटो राख्ने। बीचमा चिनो लगाउने। खाडल पुरेको १५-२० दिनपछि मेवाको बिरुवा लगाउने। लगाउँदा ब्याडमा जति भाग माटो मुनि थियो त्यति भाग मात्र माटो मुनि पार्ने। बिरुवाको चारैतिरबाट माटो च्यापेर कम्प्याक्ट बनाउने। बिरुवा ठाडो हुनुपर्छ। भएन भने नजिकै एउटा दह्रो लट्टी गाडेर बाँधिदिने। बिरुवाको फेँदको वरिपरि सुकेको खर वा पराल राखेर ढाक्ने र पानी दिने। बिरुवा राम्रोसँग नसरेसम्म पानी दिइरहनुपर्छ। वर्षा भए पानी दिनुपरेन। बिरुवा सरिसकेपछि पनि माटो धेरै सुक्खा भए समय समयमा पानी दिनुपर्छ।

मेवाको बोटको विकास छिटो हुन्छ। त्यसैले धेरै मलको आवश्यकता पर्दछ। एउटा बिरुवाका लागि वार्षिक आधा क्विन्टल कम्पोस्ट मलका साथै २५० ग्राम नाइट्रोजन, १०० ग्राम फास्फोरस र २५० ग्राम पोट्यास मलको आवश्यकता पर्दछ। सबै मलखादहरू साउन-भदौ र माघ-फागुन गरेर वर्षमा दुईपटक मल हाल्नुपर्छ। फेँदको वरिपरि कुलेसो जस्तो बनाउने र त्यसैमा मल हाल्ने। जति बोट बढ्दै जान्छ, अनि त्यो कुलेसोको गोलाइ पनि बढाउँदै जाने।

मेवाको बिरुवालाई वृद्धिअनुसार बढी पानीको आवश्यकता पर्दछ। फलको विकास भइरहेको बेलामा पानीको अभाव हुनुहुँदैन। तर बोटको फेँदमा पानी जम्नु हुँदैन। माटोको आवश्यकताअनुसार ७ दिनदेखि १० दिनको फरकमा पानी दिनुपर्छ। बगैँचामा सुरुसुरुमा भारपात प्रशस्त आएमा बिरुवाको वृद्धिलाई रोक्छ। समयमै भारपात उखेलेर फाल्नुपर्छ। समय समयमा गोडमेल गरेर मेवा बगैँचा सधैं सफा राख्नुपर्छ।

मेवामा भाले र पोथी बोट छुट्टाछुट्टै हुने हुँदा बिरुवा रोप्दा भाले बोट १०-१५ प्रतिशत राखि रोप्नुपर्दछ। मेवामा फूलहरूको विकास क्रमिक रूपमा वर्षभरि नै हुन्छ। ती पनि प्रायः साउन-भदौमा बढी हुन्छ। पोथी फूलको कोपिला प्रायः अठारौँ पातमा र भाले फूलहरू चौबिसौँ पात पछि मात्र देखापर्छन्। कोपिला सुरु भएको ३२ र ४२ दिनमा क्रमशः पोथी र भाले फूलको विकास हुन्छ। फूलहरू बिहान ८-११ बजेको बीचमा फकिन्छन्। त्यसपछि परागसेचन हुन्छ। परागसेचनपछि मेवामा फल

लागछ। कुनै कुनै जातमा पोथी फूल मात्र हुन्छ। यस्तो अवस्थामा बगैँचाको बीचबीचमा भाले फूलका बोटहरू लगाइदिनुपर्छ।

फल पाक्नलाई १४५ देखि १६५ दिनसम्म लाग्छ। मेवाको फल बोटमै पाक्छ। चराहरूले नोक्सान गर्छन्। त्यसैले राम्रोसँग पाक्नु अघि नै टिप्नुपर्छ। भेटनातिर अली अलि पहुँलो देखिएपछि टिप्ने। फल पाक्न थालेपछि छिटो छिटो पाक्छ। त्यसैले भण्डारण गरेर राख्न सकिँदैन। पाक्नासाथ काटेर खाने अथवा छिटै नै बजारमा लैजाने गर्नुपर्छ।

सेतो मेवाको हरियो फल काटेर चोप निकालेर सुकाएर सेतो धूलो (पेपिन) बनाएर बेच्दा अभ्र धेरै फाइदा लिन सकिन्छ।

मेवाको बोटलाई धेरै प्रकारका रोग तथा कीराहरूले आक्रमण गर्छन्। तीमध्ये खासखास रोगहरूमा फँद कुहिने रोग जिरा कुहिने रोग, पातथोप्लो रोग, पात बटारिने रोग आदि हुन्। पानी जम्ने ठाउँमा फँद कुहिने रोग लाग्छ। रोग लागेको बोटको फँदमा बाहिरपट्टि सुरुमा पानीको थोपा सुकेजस्तो दाग देखिन्छ। पछि गएर वरिपरिको बोक्रो कालो हुन्छ। खुइलिएर जान्छ। बगैँचामा पानी जम्न दिनुहुँदैन। बोटको जरा कहिन थालेपछि पात बैलाएर जान्छ। यो रोग माटोबाट सर्छ। माटोको उपचार गर्नुपर्छ। कुनै तामायुक्त दुसीनाशक विषादीले माटोको उपचार गर्न सकिन्छ।

पात थोप्ले रोग लाग्दा पातहरूमा काला धब्बाहरू देखापर्दछन्। दुसीबाट लाग्ने रोग हो। साना फलहरूमा आक्रमण गरेमा फलहरू भर्दछन्। फलमा रोग देखिएमा फलमा विषादी छर्न हुँदैन। टिपेर गाड्ने वा जलाउने। पात बटारिने रोग लागेका पातहरू साना र किक्किक्क परेका हुन्छन्। रोग देखिना साथ पात टिपेर फाल्नुपर्छ।

मेवाको जरामा गाँठो पार्ने निमाटोड नामको अलग प्राणीले आक्रमण गर्छ। कीरा मार्ने विषादीले यो प्राणी मर्छ।